
KÖNYVJELZŐ

**SZIRMAI VIKTÓRIA – A. GERGELY ANDRÁS –
BARÁTH GABRIELLA – MOLNÁR BALÁZS –
SZÉPVÖLGYI ÁKOS:**

VERSENY ÉS/VAGY EGYÜTTMŰKÖDÉS?

Város és környéke kapcsolatai

*(MTA Szociológiai Kutatóintézet, MTA RKK NYUTI Közép-
dunántúli Kutatócsoport, Budapest–Székesfehérvár, 2002, 233 o.)*

NAGY ERIKA

A gazdaság és a társadalom nyolcvanas években zajló strukturális átalakulását modellező társadalomtudományi elméletek egyik alapvető kérdésköre az értelmes és cselekvőképes *egyén szerepe, helye* e folyamatokban. A probléma – gyakorlati, kutatás-módszertani okokból – sem volt elválasztható az egyén számára cselekvési lehetőséget biztosító társadalmi kapcsolatrendszer fizikai körülményeitől, a földrajzi tértől (*Thrift* 1983; *Giddens* 1984). Az elméletekre épülő empirikus vizsgálatok egyik legfontosabb akadályát azonban éppen a *cselekvés színterének* lehatárolása jelenti. Ebben a vonatkozásban a legelterjedtebb, és a globalizáció folyamatával összefüggésben gyakran használt – bár sokat vitatott – kategória a *lokalitás*, amelyet többnyire társadalmi kapcsolatok dinamikus, konkrét fizikai határokkal nem rendelkező rendszereként definiálnak. A lokális kapcsolatrendszerek jelentik az egyén számára a cselekvés elsődleges kereteit a fennálló struktúrák átalakítására, ugyanakkor tükrözik azokat a folyamatokat, amelyek létrehozták (és újratermelik) azokat (*Sayer* 1984; *Cooke* 1989; *Massey* 1991). A kilencvenes évek közepétől kezdve a lokális gazdasági, társadalmi jelenségek makroszintű, illetve nemzetközi folyamatokba és kapcsolatrendszerekbe ágyazottsága került a kutatások középpontjába, nem utolsósorban az intézményi és gazdasági globalizáció kiteljesedése és az arra adott lokális válaszok gyarapodása miatt (*Smith* 1993; *Glassman* 2001).

Erre a problémakörre koncentrálnak a *Verseny és/vagy együttműködés* c. könyv szerzői is, akik a településhatárokon túllépve, intenzív gazdasági és társadalmi kapcsolatokra épülő térségekben – a Tatabánya–Tata–Oroszlány városeggyüttes térségében, illetve Miskolcon és környékén – vizsgálták a rendszerváltozás és a globalizáció következményeit, az átalakulás eredményeként jelentkező strukturális válságra adott válaszokat és azok térbeli-társadalmi, illetve környezeti hatásait. A *kutatás hipotézise* szerint a városok hosszú távú, fenntartható fejlődése csak a gazdasági, a társadalmi és környezeti érdekek, illetve az azokat megjelenítő stratégiák egyensúlyára épülhet, s ez az egyensúly nem képzelhető el a város és vidékének

„egyenrangú partneri viszonyon nyugvó kooperációja” (39. o.) nélkül. Ezért az európai városhálózatba, illetve a globális gazdaságba való integráció – a kilencvenes évek végéig jellemző felfogástól eltérően – csak akkor lehet a települési siker alapja, ha az átalakulással járó helyi és térségi konfliktusokat feltárják, és a szereplők megpróbálják azokat közösen megoldani. Ennek megfelelően a szerzők *több térbeli dimenzióban* (szinten) vizsgálták az átmenet időszakának folyamatait, a helyi (elsősorban városi) gazdaság és társadalom átalakulása mellett a város-város kapcsolatokra, város és vidéke viszonyának alakulására, illetve a településközi kapcsolatok regionális sajátosságaira is kitértek. Mindezt az átmenet egész időszaka-ra, több mint egy évtizedre visszatekintve tették. Ez lehetővé tette a válságkezelés és a globális gazdaságba való beágyazódás folyamatainak *szakaszolását*, és az egyes települések, illetve térségek jelenlegi állapotának (gazdasági és társadalmi struktúrájának), illetve környezetükkel fennálló kapcsolataik minőségének megfelleltetését e szakaszoknak. A könyv nem csupán a siker eddiginél jóval tágabb értelmezése miatt, hanem a vizsgálati terepek – az új városok – sajátosságai elemzése révén is hozzájárul a fenntarthatóság, illetve a lokalitás/globalizáció tárgykörében zajló elméleti vitákhoz, elsősorban e települések függőségi rendszerei átalakulásának, illetve az erre irányuló stratégiák feltárásával.

A sikeresség és fenntartható növekedés sajátos megközelítéséből adódóan a kutatók *módszertani bázisa* olyan elemeket foglalt magában, amelyek lehetővé tették a helyi/térségi érdekek és a helyi gazdaság és társadalom különböző szereplői stratégiáinak feltárását. A sajtóanyagok, település- és térségfejlesztési dokumentumok, illetve a mélyinterjúk ezt a célt szolgálták. A rendelkezésre álló információkat a kutatás hipotézisében, illetve kutatási célokban (39–41. o.) megfogalmazott szempontok szerint rendszerezték és dolgozták fel a szerzők. A *könyv főbb fejezeteiben* tehát a gazdasági válság strukturális sajátosságait és kezelését, ez utóbbi folyamat tényezőit, a gazdasági átalakulás térbeli/térségi aspektusait, a társadalmi kapcsolatrendszereket és térbeli konfliktusokat, a környezeti problémákat, valamint a civil társadalmi szerveződések szerepét állítják középpontba a szerzők.

A fejezetek közül a lehangsúlyosabb, illetve legnagyobb terjedelmű a *gazdasági kapcsolatrendszerekkel foglalkozó rész*, amely a válságból történő kilábalás, a szerkezetváltás folyamatát tekinti át, elemezve az egyes szereplők elvárásait, stratégiáit. A szocialista nagyipar válsága, teljes iparágak eltűnése mindkét vizsgált térségben a munkanélküliség növekedését, a szolgáltatások színvonalának hanyatlását, a háztartások szintjén pedig növekvő bizonytalanságot, a hátrányos helyzet halmozódását eredményezte. A kutatók szerint ebben a helyzetben, a szocialista ipar egykori fellegvéraiban két gazdaságfejlesztési stratégia hatásai mutathatók ki: az állami segítségre, szerepvállalásra (részben az újjáépítési hagyományokra) épülő, illetve a helyi gazdaság szerkezeti és szervezeti átalakítását külső, elsősorban globális szereplők bevonásával megvalósító fejlesztési elképzelések. Ez utóbbi stratégia megvalósítása lehetővé tette a korábbi (állami, iparszerkezeti) függőségi rendszerekből történő kilépést, amit valamennyi, a gazdasági átalakulásban érdekelt szereplő fontosnak tartott és támogatott.

E törekvés sikeres példájának Tatabánya tekinthető (amely részben megmagyarázza, miért Komárom-Esztergom megye volt a hazai ipar egyik legdinamikusabban növekvő térsége az utóbbi öt évben), a szerzők nyilvánvalóan ezért elemzik ezt a modellt a legrészletesebben. Következtetések szerint a helyi iparban lejátszódott gyors szerkezeti átalakulásban (diverzifikálódásban) meghatározó szerepet játszott a külföldi működőtőke, melynek letelepedését – a város már létező „tőkéi”, a kedvező földrajzi-közlekedési helyzet, az ipari hagyományok és a szabad munkaerő mellett – a helyi vezetők stratégiája, illetve ennek következetes megvalósítása (ipari területek biztosítása infrastruktúra-fejlesztéssel, részben rekultivációval, az intézményi szolgáltatások színvonalának javítása, operatív fejlesztő szervezet működtetése, a környezeti károk kezelése, a negatív imázs átalakítása) ösztönözte. Tatabánya gazdasági bázisa átalakulásának áttekintése több szempontból is tanulságos (a szerzők nem véletlenül tárgyalják a vizsgált települések közül a legnagyobb terjedelemben ezt a példát). Áttekinthetjük egy olyan modell működését, amelyet a térség (és valószínűleg az ország más ipari települései is) számára követendőnek, vonzóknak tartanak, ugyanakkor a különböző szereplők véleménye felszínre hozta az átalakulás helyi ellentmondásait (a helyi kis- és középvállalkozások, illetve a multik kapcsolatrendszerének gyengeségét, a kevésbé képzett csoportok növekvő súlyát a munkaerő-piaci struktúrában, a hazai kvalifikált munkaerő nem kellő megbecsülését, a gazdasági szerkezet sérülékenységét a beszállítói tevékenységek magas ára miatt stb.), amelyek tanulságosak lehetnek hasonló stratégiát építő települések, térségek számára.

A gazdasági átalakulásból következő térségi (településközi) feszültségek, konfliktusok tárgyalása, azok típusainak elkülönítése a tatabányai, illetve a miskolci térségben – e sorok írója szerint – a könyv egyik legérdekesebb része. A „követő” pozícióban levő, ipari válsággal küzdő Oroszlány, és az elmúlt évtizedben leszakadó, sajátos adottságokkal rendelkező Tata (idegenforgalmi potenciál, polgári hagyományok, megosztott helyi társadalom és vezetés) szerepének, illetve a megyeszékhelyhez fűződő viszonyának tárgyalása, illetve a két megyeszékhelyet övező községek átalakulása és sajátos stratégiáik (nyitottság–bezárkózás, önállósodás–a kapcsolatok szorosabbra fűzése) elemzése során magyarázatot kapunk egy sor olyan jelenségre (pl. a városok körüli településgyűrű differenciálódására), amelyek pusztán az adatok áttekintésével nem értelmezhetők. A könyv egyik fontos következtetése a településközi/térségi kapcsolatrendszerek sajátosságainak, intenzitásának összefüggése a városi gazdaság dinamizmusával, globális gazdaságba történő integrációjával, illetve e folyamatok társadalmi-térbeli következményeivel. A szerzők szerint a nyitottság, a közös problémák és érdekek felismerése, a térségi kapcsolatok erősítése elengedhetetlen a városi (térségi) gazdaság fenntartható növekedéséhez egy olyan függési (elosztási) rendszerben, amelyben a globális szereplők és az állami intézmények a meghatározó szereplők, és hiányoznak a társadalmi (térségi) összefogás hagyományai, mechanizmusai

A *társadalmi kapcsolatrendszerek* átalakulását a szerzők – nyilvánvalóan a folyamat új vonásai és meghatározó jellege miatt – a *szuburbanizáció* jelenségén

keresztül tárgyalják. A szerzők tapasztalatai, vizsgálatai szerint a gazdasági válság, illetve Tatabányán az azt követő kilábalás a társadalmi differenciálódás és a térbeli elkülönülés irányába hatott alapvetően, amely a városok belső tereit, illetve a környező településeket is érintették, átalakítva, átértelmezve a korábbi térbeli-társadalmi kapcsolatrendszereket. Az alacsonyabb státuszcsoporthoz képest, olcsóbb lakásba, illetve a környező falvakba történő költözése mellett az elmúlt évtizedben a magasabb státuszcsoporthoz képest „kifelé” irányuló mozgása is meghatározó folyamat volt. E jelenségeket a gazdasági átalakulás (közvetve a globalizáció) térbeli-társadalmi következményeinek tekintik a szerzők, azonban fontos taszító tényezőként említik a kibocsátó településeken az („örökölt”) lakókörnyezet romló minőségét is. A szuburbanizációs folyamatok társadalmi-gazdasági feszültségeket keltettek a befogadó településeken, a kibocsátó centrumokban – még a dinamikus fejlődő Tatabányán is – pedig felvetették a fenntarthatóság (pl. demográfiai egyensúly, slumosodás) kérdését, érdeklítetté téve az érintett településeket a problémák közös kezelésében, az együttműködésben.

A fenti problémákkal szorosan összefüggő kérdéseket vet fel a *térbeli társadalmi konfliktusokat* tárgyaló, harmadik fejezet. A kutatók szerint az átalakulás során termelődő (esetleg újratermelődő) társadalmi konfliktusok „... akadályozzák a gazdaság dinamizálódását, ... a térségi együttműködés, az autonómia kialakulását, ... végső soron pedig a helyi társadalom mentális értelemben vett sikerességét, jó közérzetét, településhez való kötődésének minőségét.” (133. o.) Az egyik alapvető kérdés ebben az összefüggésben a vizsgált városok, térségek társadalmának *viszonyulása a globalizációhoz*, illetve annak szereplőihöz. A konfliktusok egyik forrása a nemzetközi szereplők érintőleges integrációja a helyi gazdaságba és társadalomba, ezzel összefüggésben a hazai és külföldi szakmai elit konfliktusait, illetve a helyi vállalkozások valós vagy vélt hátrányait emelték ki a szerzők. Az átalakulási és az ezzel párhuzamosan zajló globalizációs (integrációs) folyamat legfőbb kritikáit a civil szervezetek körében találták meg a kutatók. Ezek képviselői az elszegényedés, a szegregáció, a lakáspiaci feszültségek mellett a lakókörnyezet minőségét is bírálták.

A Tatabánya–Oroszlány–Tata térségében végzett kutatás vélhetően egyik legfontosabb következtetése, hogy a gazdasági válság enyhülése után felbomlik a helyi társadalmi csoportok között a válság enyhítésére létrejött konszenzus, és sor kerül a társadalmi (köztük környezettel, egészségüggyel, oktatással összefüggő) konfliktusok megfogalmazására, erősödik az igény ezek kezelésére. A kutatók szerint a felzárkózó, gazdaságilag dinamikus városokban ennek ellenére a *városfejlesztési stratégiákban*, a tervezési dokumentumokban továbbra is a gazdaságfejlesztési szempontok a meghatározóak, s a társadalmi, környezeti és egyéb érdekek, problémák ennek alárendelten jelennek meg (ezt tükrözi pl. az alapos, átfogó társadalmi és környezeti hatásvizsgálatok hiánya). Nem véletlen, hogy az ezzel kapcsolatos kritikákat és a városfejlesztéssel kapcsolatos új elvárásaikat (amelyek tükrözik a helyi társadalom különböző csoportjai, illetve a gazdasági szereplők és az önkormányzat közötti konfliktusokat) elsősorban a tatabányai civil szervezetek fogalmazták meg.

A szerzők részletesen elemzik a (gazdasági, politikai és civil szférára tagolódó) *elit csoportok konfliktusait, valamint a társadalmi státuszcsoportok közötti feszültségeket* is, amelyek eltérő módon jelentek meg az átalakulás és a globalizációs hatások különböző fázisaiban (Tatabánya/Oroszlány), a különböző társadalmi, kulturális hagyományokkal rendelkező településeken (Tatabánya/Tata), s nem függetlenek „a térségi szerepkörök kínálta profiloktól” (165. o.) sem. A társadalmi konfliktusok vizsgálata során a szerzők túlléptek a településhatárokon, és a városok közötti, illetve a város-városkörnyék kapcsolatrendszer ellentmondásait is feltárták. Egészében véve a településközi együttműködésre való hajlandóság észrevehető erősödését regisztrálták, ám a centrumszerepre törekvés, az ezzel összefüggő – városok közötti – viszályok még akadályozzák a térségi együttműködést, a (valódi) partneri viszony kialakulását. A kutatás eredményei szerint a sikeres gazdasági szerkezetváltás – a globális gazdaságban betöltött kedvezőbb helyzet – újratermelte a centrumfunkciókat, megteremtette a város és (akár tágabb) környéke szerves integrációjának feltételeit (Tatabánya esetében), s lehetővé tette az újonnan felmerülő konfliktusok közös kezelését (szemben pl. a miskolci térséggel). A fejezet fontos üzenete, hogy egy-egy térség településeit ellentmondásokkal teli kapcsolatok kötik össze, amelyek – bár vannak közös jellemzőik – nem írhatók le általános sémákkal. A települések konfliktusai a helyi társadalmakban, a településhierarchiában elfoglalt helyükben, politikai kapcsolatrendszerükben, a globális gazdaságba való beágyazottságukban gyökereznek, feltárásuk tehát csak a tatabányai és miskolci térségekben végzett vizsgálatokhoz hasonló „mélyfúrásokkal” lehetséges.

A globalizáció hatásaival kapcsolatos viták egyik sarkalatos kérdése a szegényebb országok környezeti értelemben vett kizsákmányolása. A törvényi háttér hiányossagai és a civil szféra gyengesége miatt a Magyarországon – és különösen a könyvben vizsgált ipari térségekben – élők egészségét tehát örökölt és új keletű *környezeti ártalmak* is veszélyeztetik. A negyedik fejezet e problémára koncentrált elemzése szerint az ipari térségek lakossága ellentmondásosan viszonyul az ilyen jellegű problémákhoz. Környezeti érzékenységük ugyan növekedett, de „... a környezeti érdekek érvényesítésére vonatkozó posztmateriális értékek a munkahely biztonságával együtt jelennek meg”, vagyis az itt élők hajlandóak a kompromisszumra környezetük rovására is a gazdasági stabilitás megőrzése érdekében. Bár a vizsgálatok szerint az elmúlt néhány évben a civil társadalomhoz közel álló csoportok igyekeztek megjeleníteni a környezeti érdekeket, ez utóbbiak érvényesülése részben a gazdasági elit ellenérdekeltsége és a helyi stratégiák kialakításában betöltött kulcsszerepe, részben a környezeti érdekek széles körű felismerésének hiánya, illetve az azokat képviselő civil szervezetek csekély társadalmi támogatottsága és politikai-pénzügyi függése miatt kevésbé volt jellemző.

A környezeti érdekek megjelenítése, képviselése és érvényesítése korlátjainak, fogyatékosságainak feltárása felszínre hozta azokat az alapvető sajátosságokat, amelyek az átalakuló helyi társadalmakra, azok működésére jellemzőek. A sajátos vonások közé sorolhatjuk a *civil szervezetek* helyi társadalomban betöltött szerepét, amelyet a szerzők az ötödik fejezetben részletesen tárgyalnak. Következtetéseik szerint a szervezetek gyenge társadalmi beágyazottsága és támogatottsága, erős

pénzügyi függése (a központi és helyi kormányzattól), megosztottságuk, az általuk megfogalmazott és képviselt alternatív stratégiák hiánya oda vezetett, hogy a város- (illetve térség-) fejlesztés irányainak kialakításakor mellőzik őket, legalábbis csekély súlya van az általuk megfogalmazott véleményeknek. Ez a szerzők következtései szerint a helyi és térségi tervezés társadalmi bázisának növelése ellen hat, a helyi társadalom kiszolgáltatott néhány (elsősorban gazdasági) érdekcsoportnak, és mindez a fejlődés fenntarthatóságát veszélyezteti. Városonként jelentős eltéréseket találtak a kutatók a civil szféra súlyában és szerepében – e tekintetben az újravárosi „hagyományok”, illetve a polgárosult Tata eltérő modellt testesítenek meg –, de a kutatás eredményei szerint a társadalmi szervezetek megosztottsága (Tatán pl. a válságra adott sikertelen válaszok miatt) is lehet a fejlődés (kilábalás) akadályja.

Egy új szakkönyvet olvasva mindenkiben felmerül a kérdés, hogy kiknek is szólnak, illetve milyen módon hasznosíthatók az abban leírt eredmények, következtetések. Ha – Nyugat-Európához, Észak-Amerikához hasonlóan – a hazai tudományos életben is „bevett” és elfogadott kategória lenne a különböző diszciplínákat összefogó, integráló „várostudomány” (urban studies) a *verseny és/vagy együttműködés* kérdését körüljáró kutatás eredményeit elsősorban nekik ajánlhatnánk jó szívvel. A szerzők ugyanis oly módon adnak átfogó képet két térség – elsősorban azok városi centrumai – gazdasági-társadalmi átalakulási folyamatairól és globális gazdaságba történő illeszkedéséről, hogy felhasználják a szociológia, a közgazdaságtan, a geográfia, a regionális és környezettudomány (helyenként a történettudomány) elméleti hátterét, kategóriáit és módszertani eszköztárát. A hazai városkutatások művelőinek szól tehát e könyv elsősorban, s azért is, mert a jelenlegi „felhalmozási szakaszban” végzett „mélyfúrások” során kristályosodnak ki azok a vonások, amelyek a kelet-közép-európai helyi társadalmak *sajátos* viszonyulását jellemzik a globalizáció folyamatához (annak jelenségeihez), s amelyek e régió múltjában/közelmúltjában gyökereznek. Ily módon a globalizáció, a lokalitás, a fenntarthatóság és a várostervezés témakörében zajló (nemzetközi), illetve az azokkal összefüggő elméleti vitákhoz is hozzájárul a könyv empirikus vizsgálatokon alapuló következtetéseivel. Ugyanakkor fontos, a település- és térségi tervezésben hasznosítható tanulságokkal is bőségesen szolgál e könyv mindazok számára, akik részt vesznek a stratégiaalkotásban és a tervek megvalósításában, illetve e folyamatok előkészítésében.

Irodalom

- Cooke, P. (1989) *Locality, Economic Restructuring and World Development*. – Cooke, P. (ed.) *Localities: the changing face of urban Britain*. Unwin Hamyn, London. 1–41. o.
- Glassman, (2001) From Seattle (and Ubon) to Bangkok: the scales of resistance to corporate globalization. – *Environment and Planning D: Society and Space*. vol. 19. 513–533. o.
- Giddens, A. (1984) *The constitution of society*. Polity Press, Cambridge. 3–55. o.
- Massey, D. (1991) The political place of of locality studies. – *Environment and Planning A*. 23. 267–281. o.
- Sayer, (1984) *Method in social science: a realist approach*. Hutchinson, London.
- Smith, (1993) Homeless/global scaling places in Mapping the the Futures. – Bird, J.–Curtis, B.–Putnam, T.–Robertson, G.–Tickner, L. (eds.) *Local Cultures, Global Change*. Routledge, London. 87–119. o.
- Thrift, N. (1983) On the determination of social action in space and time. – *Environment and Planning D: Society and Space*. vol. 1. 23–57. o.